

Badania nad cyklem literackim w Polsce

Patrycja Malicka

Badania nad cyklem narracyjnym zapoczątkowane zostały przez rosyjskich formalistów już w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku. W Polsce jednak zagadnienie to nie spotkało się ze zbyt dużym zainteresowaniem. Dopiero w latach dziewięćdziesiątych badacze pochyliли się nad tematyką związaną z cyklicznością, jednak badania te dotyczyły głównie teorii cyklu lirycznego. Zagadnieniem tym zajmowała się zwłaszcza Wiesława Wantuch, która w tekście *O poetyce cyklu lirycznego*¹ nie tylko określiła, na czym polega cykliczność w liryce, ale także przywołując dostępne teorie (m.in. S. Skwarczyńskiej czy J. Sławińskiego)² stworzyła własną definicję cyklu lirycznego:

Cykl liryczny to kompozycja rozpięta między dwoma biegunami: dążeniami do zamknięcia, ujawnienia specyficznych właściwości struktury, która nie jest sumą składników, a autonomią poszczególnych utworów w jej skład wchodzących. W zależności od tego, które z tendencji przeważają, można wymienić trzy główne typy układów cyklicznych: koncentryczny, łańcuchowy i pierścieniowy³.

Tekst Wantuch przekazywał także ogólną wiedzę na temat cykliczności jako zasady kompozycji. Jak przypominała za J. Ziomek badaczka – cykl ukazuje „fragmentaryczność gry między autonomią a spójnością dwupoziomowej organizacji – każdy utwór jest całością zamkniętą,

¹ W. Wantuch, *O poetyce cyklu lirycznego*, [w:] *Miejsca wspólne. Szkice o komunikacji literackiej i artystycznej*, red. E. Balcerzan, S. Wysłouch, Warszawa 1985, s. 42-62.

² Zob. S. Skwarczyńska, *Wstęp do nauki o literaturze*, Warszawa 1954, s. 458. Hasło *cykl powieściowy, cykl literacki, cykl nowelistyczny*, [w:] *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, wyd. II, Wrocław 1989, s. 79.

³ W. Wantuch, *O poetyce cyklu lirycznego*, s. 43.

ale jednocześnie stanowi element niezbędny, nieprzestawiany w całym układzie. Czynniki te stanowią o dynamice tego typu kompozycji i możliwości wprowadzenia w nią różnych gatunków⁴. Według Wantuch to „napięcia między lirycznością a epickością stanowią o kształcie i spójności cyklu”.

Podobne tezy na temat cykliczności polskiej liryki przedstawiał w swoich pracach Rolf Fieguth – niemieckojęzyczny slawista. Wśród najbardziej znaczących warto wymienić – *Poezję w fazie krytycznej i inne studiach z literatury polskiej* (Izabelin 2000) oraz *Rozpierzchłe gałązki. Cykliczne i skojarzeniowe formy kompozycyjne w twórczości Adama Mickiewicza* (Warszawa 2002). Powstałe teksty były zresztą pokłosiem projektu *Europejski cykl poetycki: poetyka i historia gatunku „pochodnego”*, którego kierownikiem i pomysłodawcą był właśnie prof. Fieguth. Dokonania badacza zainspirowały polskich badaczy do przyjrzenia się cykliczności jeszcze dokładniej. Temu przedmiotowi poświęcili swój tom *Od Kochanowskiego do Mickiewicza. Szkice o polskim cyklu poetyckim* badacze skupieni wokół Bernadetty Kuczery-Chachulskiej (Warszawa 2004).

Jednocześnie około roku 2000 pojawiło się wiele publikacji ośrodka białostockiego, które dotyczyły tematyki cykliczności nie tylko w poezji, ale także w prozie, a w późniejszym czasie także w innych dziedzinach sztuki takich jak malarstwo czy muzyka. Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku w serii *Wokół cyklu* wydał następujące publikacje: *Cykl literacki w Polsce* (2001), *Cykl i powieść* (2004), *Semiotyka cyklu. Cykl w muzyce, plastyce i literaturze* (2005), *Cykle i cykliczność. Prace dedykowane pani profesor Krystynie Jakowskiej* (2010). Oprócz tego powstało kilka prac analizujących cykliczność w twórczości konkretnych autorów – wśród takich prac warto wymienić publikację Ewy Szczepkowskiej – *Cykl podolski Włodzimierza Odjewskiego. Postacie. Krajobrazy. Obszary pamięci* (Warszawa 2002).

W sposób najpełniejszy zagadnieniem cyklu narracyjnego w Polsce zajęła się w swojej pracy naukowej prof. Krystyna Jakowska. W wydanej w 2011 roku książce – *O cyklu opowiadań. Z teorii i cyklu narracyjnego w Polsce* badaczka podsumowuje stan badań nad zagadnieniem, a także za pomocą szerokiego spektrum przykładów ukazuje cykl narracyjny na przestrzeni epok – zarówno pod względem teoretycznym, jak i historycznoliterackim. W tekście *Cykl opowiadań próba historii. Intuicje i sugestie* Jakowska podjęła próbę historycznego ujęcia cyklu narracyjnego jako gatunku, proponując podział na cykle: historyczne, portretowe, autobiograficzne, „filozoficzne” – problemowe oraz „intertekstualne”⁵. Każdy z wyżej wymienionych rodzajów miał swoje miejsce w historii literatury, jednak jedynie nieliczne z nich odnalazły dla siebie miejsce we współczesnej historii gatunku. Jak jednak podkreślała Jakowska – z całą pewnością badania nad historią cyklu powinny znaleźć swoje miejsce we współczesnej teorii. Potrzebni są badacze, którzy przyjrzeliby się bliżej zarówno staropolskim początkom cyklu, przełomowi XIX wieku, międzywojniu, a także współczesności. Taki tor badań nad cyklem literackim został podjęty z entuzjazmem przez uczniów Jakowskiej, którzy przyglądali się bliżej poszczególnym realizacjom poetyki cyklu na przestrzeni wieków, odkrywając zarówno punkty wspólne, jak i te zbieżne.

⁴ Tamże, s. 53.

⁵ K. Jakowska, *Cykl opowiadań – próba historii. Intuicje i sugestie*, [w:] *Cykl literacki w Polsce*, red. K. Jakowska, B. Olech, K. Sokołowska, Białystok 2001, s. 37-47.

Oprócz aspektu historycznoliterackiego istotny w badaniach nad cyklicznością jest także wątek genologiczny. Cykl opowiadań przez niektórych badany jest jedynie pod względem kompozycyjnym⁶, co jednak jest zbyt daleko idącym uproszczeniem. O tym, że cykl narracyjny jest gatunkiem, świadczy chociażby fakt, że graniczy on z opowiadaniem z jednej, a powieścią z drugiej strony. Co więcej, na styku cyklu opowiadań i powieści utworzyła się całkiem nowa forma nazwana „powieścią nowelową”, którą czytać możemy zarówno jako powieść lub jako cykl opowiadań⁷. O podobieństwach i różnicach pomiędzy cyklem a powieścią pisała między innymi Bogumiła Kaniewska:

Powieść i cykl narracyjny łączy przecież wiele: obydwa gatunki wyrastają z potrzeby w miarę całościowego opisu świata, wykorzystują rozmaite formy podawcze i wprowadzają stosunkowo szeroką galerię postaci. Operują wieloma wątkami i zazwyczaj obejmują dość rozległy wycinek czasu lub przestrzeni. W swym klasycznym modelowym wcieleniu posługują się logicznie zorganizowaną fabułą. Różnice natomiast ujawniają się przede wszystkim na trzech płaszczyznach: kompozycyjnej, odbiorczej i tekstologicznej⁸.

Jak podkreśla Kaniewska w powieści dostrzegamy dominację całości nad fragmentem, cykliczność z kolei cechuje się czymś zgoła odmiennym – tutaj fragment dominuje nad całością. Cykl i powieści różnią się także od siebie tak zwaną czytelniczą strategią lektury. Powieść jest linearna, ciągła, rozwija się w trakcie czytelniczej lektury, cykl natomiast „zakłada pewną równoległość odbioru: poszczególne jego części są wprawdzie czytane w określonym porządku – zwykle tym, który narzuca autor – ale zachowują swoją autonomię, są w świadomości odbiorcy pewnymi zestawionymi obok siebie, całościowymi”. Czytając powieść fragmentami, odbiorca ma świadomość niszczenia pewnego z góry narzuconego ładu. W przypadku lektury cyklu czytelnik zostaje niejako „upoważniony” do lektury wybranych opowiadań czy fragmentów z pominięciem pozostałych, ponieważ „takie działanie wpisane jest w poetykę cyklu”⁹. Powieść, z jednej strony, traktowana jest jako jeden, linearny i ciągły tekst, a cykl, nawet ten najbardziej kunsztownie zestawiony, zawsze pozostawał będzie zbiorem odrębnych, autonomicznych tekstów. Z drugiej jednak strony w Polskiej prozie coraz częściej widoczna jest rezygnacja z takich cech utworów, jak skończoność, spójność i ciągłość, na rzecz asymetryczności narracji, zdarzeniowości i sekwencyjności, co zbliża współczesną powieść do cyklu opowiadań, ukazując oddziaływanie cyklu na formę powieściową. Jako przykłady powieści, w których widoczny jest wpływ poetyki cyklu na formę powieści Kaniewska przywołuje między innymi *Dziwięć* Stasiuka, oraz *Prawiek i inne czasy* Olgi Tokarczuk. Swój wywód na temat relacji między cyklem a powieścią badaczka kończy stwierdzeniem, że „Relacja między powieścią a cyklem nie sprowadza się do wpływu jednej formy na drugą – należałoby tu mówić o pewnym obszarze wspólnym, o sferze wspólnych możliwości, z których oba gatunki korzystają w równym stopniu”¹⁰.

⁶ Zob. J. Trzynadłowski, *Kompozycja cyklu literackiego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace literackie IX”, nr 67, Wrocław 1967.

⁷ K. Jakowska, *O cyklu opowiadań. Z teorii i cyklu narracyjnego w Polsce*, Białystok 2011, s. 15.

⁸ B. Kaniewska, *Między cyklem a powieścią*, [w:] *Cykl literacki w Polsce*, s. 23-35.

⁹ Tamże, s. 26.

¹⁰ Tamże, s. 34-35.

Określenie cyklu narracyjnego na zasadzie kontrastu z innym gatunkiem doprowadza do sformułowania spójnej definicji. Dla Jakowskiej cykl narracyjny to

zbiór różnorodnych opowiadań, z których każde stanowi skończoną całość, wszystkie jednak są ze sobą związane. Dzięki temu związaniu całość cyklu stanowi wobec każdego z opowiadań całość nadrzędną – semantyczną i kompozycyjną. Każde zatem opowiadanie przez swoją przynależność do cyklu modyfikuje swoje znaczenie – znaczy inaczej i więcej niż wtedy, gdy czytamy je w izolacji¹¹.

Wymieniane przez badaczkę najczęściej spotykane powiązania między poszczególnymi opowiadaniem wchodzącymi w skład cyklu to: wyrazista rama kompozycyjna, postawa narratora, problematyka, temat, wybór bohatera, świat przedstawiony, cechy języka (także struktury myślowe). Realizują je wszystkie utwory, które określamy mianem cyklu narracyjnego.

Badania nad polskim cyklem narracyjnym często ogniskują się wokół twórczości jednego autora. Ewa Szczepkowska zajmuje się odczytywaniem twórczości Włodzimierza Odojewskiego właśnie pod kątem cykliczności i powtarzalności. Badaczka analizowała już cykl podolski pisarza w książce *Cykl podolski Włodzimierza Odojewskiego. Postacie. Krajobrazy. Obszary pamięci* (Warszawa 2002), a także w tekście *Wokół zmierzchu świata. Z problematyki cyklu narracyjnego w twórczości W. Odojewskiego* zamieszczonym we wspomnianym już tomie *Cykl i powieść* (Białystok 2004). Podobnie jak Inga Iwasiów Szczepkowska zauważa: „Opozycja całości i fragmentu stanowi zasadę budowy cyklu podolskiego, opisuje także najlepiej stosowaną przez Odojewskiego technikę narracyjną”¹². Cała twórczość pisarza ukazuje napięcie między całością a fragmentem. Interpretując wybrane opowiadania Odojewskiego, często odwołujemy się do pozostałych utworów zebranych w danym tomie, ale także tych prac, które kojarzą nam się ze względu na osoby, miejsca czy emocje z opowiadaniem, które/jakie odnaleźć mogliśmy w innych tomach.

Opowiadania z tomu *Zapomniane, nieuśmierzone* łączy emigracyjna problematyka. Jedność cyklu budowana jest poprzez kreację podmiotu – jego samotności i poczucia wyobcowania. Pisarz zaciera indywidualne cechy bohatera, nadając w ten sposób całemu tomowi uniwersalne znaczenie. W tomie *Jedźmy, wracajmy* czynnikiem wiążącym jest chronologia – cykl rozpoczyna się w czasie wojny, kończy opowieścią emigranta. Dodatkowo w całym zbiorze pojawiają się charakterystyczne dla twórczości pisarza tematy i motywy – wojna, zemsta, niemożność pogodzenia się z przeszłością. W *Bez tchu* z kolei odczuwalny jest autobiograficzny i pożegnalny rys, ponieważ autor w pełni świadomie wprowadza do tomu sygnały „uspójnienia całości”. Tak zaprezentowana analiza pozwala dostrzec zmiany zachodzące w obrębie twórczości jednego autora na przestrzeni czasu.

Na samym końcu warto dodać, że badania nad cyklicznością w Polsce dotyczą nie tylko *stricto* literackiej materii, ale także takich dziedzin jak muzyka i plastyka, co świadczy o pojemności tejże tematyki, a także o ciągle nowych możliwościach jej rozwoju.

¹¹K. Jakowska, *O cyklu opowiadań...*, s. 25.

¹²I. Iwasiów, *Podążając za Katarzyną – szkic o prozie Odojewskiego*, [w:] *Odojewski i krytycy. Antologia tekstów*, red. S. Barć, Lublin 1999, s. 202.

SŁOWA KLUCZOWE:

*badania nad
cyklicznością*

cykl literacki

cykl narracyjny

cykl prozatorski

CYKL PROZĄ

ABSTRAKT:

Artykuł omawia stan badań nad kategorią cykliczności w literaturze polskiej na tle badań europejskich. Tematyka cykliczności interesowała badaczy początkowo zwłaszcza w odniesieniu do liryki. Warto wymienić tutaj prace Stefanii Skwarczyńskiej, Janusza Sławińskiego, Wiesławy Wantuch, Jerzego Ziomka czy Jana Trzynadłowskiego. Po roku 2000, między innymi za sprawą publikacji niemieckojęzycznego sławisty Rolfa Fiegutha, zauważyć można znaczny wzrost zainteresowania polskich badaczy kategorią cykliczności – zarówno w liryce, jak i prozie. Tematyka ta jest bliska zwłaszcza ośrodkowi białostockiemu, którego badacze, pod przewodnictwem Krystyny Jakowskiej, wydali wiele publikacji, analizując tę tematykę szczegółowo. Wśród najbardziej znanych możemy wymienić, m.in. prace *Cykl literacki w Polsce* (2001), *Cykl i powieść* (2004), *Semiotyka cyklu. Cykl w muzyce, plastyce i literaturze* (2005), *Cykle i cykliczność. Prace dedykowane pani profesor Krystynie Jakowskiej* (2010).

Wiesława Wantuch

R o l f F i e g u t h

KRYSTYNA JAKOWSKA

Wydział Filologiczny Uniwersytetu
w Białymstoku

NOTA O AUTORZE:

Patrycja Malicka – doktorantka w Zakładzie Literatury XX Wieku, Teorii Literatury i Sztuki Przekładu na Wydziale Filologii Polskiej i Klasycznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W kręgu jej zainteresowań badawczych znajdują się takie zagadnienia, jak: recepcja romantyzmu w polskiej literaturze najnowszej, teoria afektu, kategoria nastroju (*Stimmung*). |